

“O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI VA ADABIYOTSHUNOSLIGI TARAQQIYOTI, XALQARO HAMKORLIK MASALALARI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

**ONA TILI DARSLARIDA NUTQ O‘STIRISHDA MUNOZARALI
MAVZULAR BO‘YICHA SUHBAT UYUSHTIRISH**

Guljamol Alimbayeva

Qoraqalpoq davlat universiteti 4-kurs talabasi

Ona tilida o‘z fikrini mutlaqo mustaqil va ravon bayon qila oladigan yoshlarni tarbiyalash ta‘lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biridir. Shundan kelib chiqib ona tili darslarida og‘zaki nutqning har ikkala shakli – dialog va monolog uchun kerakli malakalarni shakllantirish mashqlaridan unumli foydalanish lozim. Bunday mashqni tashkil etishda yuzaga keladigan eng asosiy vazifalardan biri o‘quvchilarni o‘zaro munozara qilishga undaydigan mavzuni tanlab olish va uni bolalarga yetkazish bilan bog‘liqdir. Ana shu vazifani yetarli darajada hal qilish uchun mashq oldidan o‘quvchilarga suhbat mavzusini aytish bilan bir qatorda ularga shu mavzu qanday munozaralarga sabab bo‘lishini ham eslatib o‘tish foydadan xoli bo‘lmaydi. Masalan, o‘quvchilar bilan kiyinish madaniyati haqida suhbat o‘tkazish oldidan ularga shu mavzu bo‘yicha ikki xil nuqtayi nazar mavjudligini ko‘rsatib o‘tish mumkin. Buning uchun o‘qituvchi bolalarga quyidagi kirish so‘zi bilan murojaat qilishi mumkin: *“Bolalar, har bir inson o‘zining qilayotgan ishlari, o‘y-fikrlari, yashayotgan sharoiti, tashqi ko‘rinishining zamonga mos bo‘lishini xohlaydi. Ana shu ehtiyoj odamni doimo yangilik sari intilishga undaydi. Bizning hayotimizda, ayniqsa, keyingi yillarda bunday yangiliklarning salmog‘i ko‘paydi. Bir so‘z bilan aytganda, hayotimizning barcha sohalarida yangilanish davri boshlandi. Bunday yangiliklar kiyinish madaniyatida ham o‘z aksini topmoqda. Agar e‘tibor bergan bo‘lsangiz, kiyinish haqida ikki xil fikr bildirilmoqda. Ko‘pchilik yoshlar yevropacha liboslarni kiyishni xohlaydilar. Ammo keyingi vaqtlarda milliy liboslarni afzal ko‘radigan yigit-qizlarning soni ortib bormoqda. Bu haqda siz qanday fikrdasiz? Sinfdoshlaringizga o‘z mulohazalaringizni aytib, nima uchun shunday qarorga kelganingizni tushuntirib berishga harakat qiling”*. Bundan tashqari, “Salomlashish odobi”, “Telefon orqali suhbatlashish madaniyati” kabi mavzularda ham o‘quvchilar nutqidagi g‘alizliklarni hayotiy misollar orqali bartaraf qilish mashqlarini o‘tkashish sezilarli samara beradi.

Ona tili darslarida muloqot usulida amalga oshiriladigan dialogik nutqni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar haqidagi fikrlarni yakunlashdan oldin barcha nutq mashqlariga taalluqli bir fikrni bayon qilish zarurati tug‘iladi. Gap shundaki, dars jarayonida bajariladigan har qanday ishni, shu jumladan, har qanday mashqni ham o‘quvchi ta‘limiy maqsadga qaratilgan, ko‘p jihatdan sun‘iy topshiriq sifatida qabul qiladi. Shu boisdan u har qanday topshiriqni ma‘lum darajada yuzaki bajarish

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

bilan cheklanib qoladi. Demak, darslarda ko‘zda tutiladigan mashqlardan bevosita hayotiy muloqotga o‘tishni ta‘minlash zarurati tug‘iladi. Ma‘lumki, bunday muloqot aksariyat hollarda darsdan tashqari vaziyatlarda amalga oshiriladi. Bizningcha, ona tili darslarida ana shunday muloqotni yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bunday muloqotni amalga oshirish uchun o‘quvchilar bilan birgalikda maktabdagi ta‘lim-tarbiyaviy ishlarni, ommaviy tadbirlarni rejalashtirish yoki bo‘lib o‘tgan tadbirlarni muhokama qilish mumkin. Albatta, bunday muloqotni o‘tkazish uchun dars hisobidan vaqt ajratishga to‘g‘ri keladi. Bunday imkoniyat har doim ham bo‘lmaydi. Ammo o‘qituvchi darslarni to‘g‘ri rejalashtirib, ana shunday ish uchun vaqt ajrata olsa, nutq malakalarini shakllantirish bilan bog‘liq ishlari izchil va to‘liq bo‘lishi uchun sharoit yaratiladi. Zero, bunday muloqot paytida o‘qituvchi, birinchidan, darslarda egallangan nutqiy ko‘nikma va malakalarini muayyan amaliy faoliyatni yo‘lga qo‘yish uchun qo‘llanishga erishgan bo‘ladi, ikkinchidan, u o‘quvchilarning nutqini kuzatish va kerakli xulosalar chiqarish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Og‘zaki nutq faoliyatining yana bir shakli monologik nutq malakalarini shakllantirishda ham bir qator o‘ziga xos muammolarni hal qilishga to‘g‘ri keladi. Bu o‘rinda shuni ham aytib o‘tish lozimki, tabiiy muloqot sharoitida, aksariyat hollarda dialog hamda monolog bir-biriga chambarchas bog‘langan bo‘ladi. Binobarin, nutqning bu ikki shakli ko‘p umumiy ko‘nikma va malakalar yordamida amalga oshiriladi. Shu bilan bir qatorda, og‘zaki nutqning har bir shakli o‘ziga xos malakalarga ega. Xususan, monolog shaklidagi nutqni tuzishda quyidagi malakalar yuzaga chiqishi kerak.

1. Nutq jarayonida ifoda qilinayotgan hamma fikrlarni suhbat mavzusiga mos keltirish.
2. Barcha fikrlarni aynan shu vaziyatda ko‘zda tutilgan muloqot maqsadini amalga oshirishga qarata olish.
3. Nutqning yo‘nalishini to‘g‘ri belgilay olish.
4. Nutq jarayonida yuzaga kelayotgan fikrlarning o‘zaro bog‘lanishini ta‘minlay olish.
5. Nutqning mazmunini muloqot vaziyatiga qarab o‘zgartira olish.

Ushbu malakalarni yetarli darajada shakllantirish uchun darslarda qo‘llanadigan ijodiy xarakterdagi an‘anaviy mashqlar bilan bir qatorda maxsus mashqlarni ham o‘tkazish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bunday mashqlar monologik nutqqa xos bo‘lgan malakani alohida shakllantirishga xizmat qiladi. Demak, bog‘lanishli nutqning og‘zaki va yozma shakllari deyarli bir xil malakalar asosida amalga oshiriladi. Shuning uchun ham, o‘quvchilarning monologik nutqini va yozma nutqini

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

shakllantirishda bir-biriga o‘xshash mashqlardan foydalanish maqsadga muvofiq (og‘zaki yoki yozma bayonning rejasini tuzish, reja asosida tuzilgan hikoyaning mazmunini gapirib berish yoki yozish, boshlanishi yoki oxiri berilgan hikoyani tugallash va boshqa). Bir xil mazmunga ega bo‘lgan matnning ham og‘zaki, ham yozma ravishda berilishi nutq o‘stirishning samaradorligini oshirishga xizmat qilishi tajribada kuzatilgan jarayon.

Demak, ona tili darslari oldidagi dolzarb masalalardan biri bo‘lgan nutq o‘stirish mashqlari yoshlarda mantiqiy fikrlash, hozirjavoblik, tilga e‘tiborli bo‘lish va nutq madaniyatini takomillashtirish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim vosita bo‘lib hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. T.Yo‘ldosheva. O‘quvchilarda ijodiy faoliyatni shakllantirish. Til va adabiyot ta‘limi. -Toshkent, 2006. № 3.
2. R.Tolipova. Ona tili ta‘limi muammolari xususida. Til va adabiyot ta‘limi. - Toshkent, 2006. № 3.
3. O.Do‘stmurodova. Ona tili ta‘limining yangi texnologiyasida ta‘lim maqsadi. Til va adabiyot ta‘limi, Toshkent, 2011.